

دفتر پژوهش‌های فرهنگی

دفتر مرکزی: تهران، خیابان کریم‌خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نیش کوچه یگانه، شماره ۲۲۹؛ کدپستی: ۱۵۸۴۷۳۶۹۱۳؛ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱
 تلفن: ۸۸۲۱۳۶۴، ۸۸۳۱۵۲۴۰، ۸۸۳۱۵۲۴۱؛ دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵؛ تلفن واحد بازاریابی: ۸۸۳۱۵۲۳۳
 پست الکترونیک: crb@iranculturestudies.com؛ فروش الکترونیک: www.lahzeh-ketab.com / www.iranculturestudies.com
 • تلفن‌های پخش مرکزی: ۸۸۸۴۹۴۶۱، ۲۱۷۷۶۴۷-۰۹۱۲

مراکز اصلی پخش و فروش:
 • فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم‌خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نیش کوچه یگانه، شماره ۲۲۹؛ تلفن: ۸۸۸۴۹۴۶۱
 • پخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نیش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۲۵۵؛ تلفن: ۶۶۴۱۷۵۳۲؛ دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

✽ حضور کیفی نور در معماری قدیم ایران: هستی؛ چگونگی؛ ویژگی

✽ دکتر مریم ماهوش

✽ The Qualitative Presence of Light in Historical Persian Architecture:

the Why; the How; the What

✽ Maryam Mahvash (Ph.D.)

✽ طراح جلد و صفحه‌آرا: مریم ماهوش

✽ ویراستار: اسماعیل عباسی

✽ لیتوگرافی و چاپ: نشر نظر ✽ صحافی: طرح نو ✽ شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه ✽ چاپ اول: ۱۳۹۳ ✽ بهای ۵۵۰۰۰ تومان
 همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهش‌های فرهنگی ممنوع است.

ISBN: 978-964-379-294-7

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۲۹۴-۷

ماهوش، مریم، ۱۳۵۱ - حضور کیفی نور در معماری قدیم ایران: هستی؛ چگونگی؛ ویژگی / مریم ماهوش - تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۹۳. ۴۰۸ ص.: مصور (رنگی). - (فرهنگ و معماری؛ ۲۵)	
ISBN: 978-964-379-294-7	فهرست‌نویس براساس اطلاعات فیبا.
Maryam Mahvash, The qualitative presence of light in historical persian architecture: the Why; the How; the What	ص.ع. به انگلیسی:
	واژه‌نامه.
	کتابنامه: ص. ۳۸۶.
	نمایه.
الف. دفتر پژوهش‌های فرهنگی.	۱. نور در معماری.
	۲. معماری ایرانی.
	۳. معماری اسلامی.
ب. عنوان.	
۳۲۰۳۵۱۵	۱۳۹۲ ع ۲ م / NA ۲۷۹۴
	۷۲۹/۸
	کتابخانه ملی ایران

بیادداشت

شاید به ندرت بتوان هنری یافت که به اندازه معماری با زندگی مردم پیوند داشته باشد. هنر معماری از بارزترین جلوه‌های فرهنگ هر قوم و هر دوره تاریخی و نشان‌دهنده فضای زیست آدمی است.

هدف از انتشار مجموعه «فرهنگ و معماری» فراهم آوردن زمینه‌ای مناسب برای توجه به هویت و فرهنگ ایرانی در عرصه هنر معماری و شهرسازی است تا ضمن شناخت و معرفی خصوصیات معماری و شهرسازی سنتی و مفاهیم نهفته در آن، بتوان در مسیر کشف مفاهیم نو و ارتقای این هنر و ساماندهی ساخت و ساز و معماری فضای کار و زندگی در کشور گام‌هایی اصولی و مؤثر برداشت.

از آن‌جا که آثار معماری مانند بناهای تاریخی فضاهای شهری و جز آن با گذشت ایام، به دست طبیعت و نیز به دست بشر در معرض فرسودگی و ویرانی هستند، کوشش می‌شود با فراهم آوردن و انتشار متن‌های پژوهشی و اسناد مصور و مستند در این مجموعه، بخش مهمی از فرهنگ بشری تا جای ممکن از گزند فراموشی مصون بماند. طبیعی است آن دسته از آثاری که با زندگی مردم ساکن در کشورمان پیوندهای نزدیک‌تری دارند، در کانون توجه این مجموعه هستند.

معماری تجسم فرهنگ و هنر هر قومی در هر عصر یا یک وقت معین در گستره تاریخ بشر است. معماری جوهره‌ای ترکیب شده از ذوق، مهارت دست، قدرت فکر، خلاقیت و از همه مهم‌تر هستی‌شناسی و فلسفه زیستی انسان‌ها در زمان‌ها و مکان‌هاست و بناهای ارزشمند برجای مانده از این جوهره ترکیبی، حاصل زندگی و تلاش‌های معمار فیلسوفانی است که هستی خود را در آثارشان تجسم بخشیده‌اند و با آن زبان سخن می‌گویند. کتاب حاضر تلاشی است برای طرح این بحث که: امروزه دیگر نمی‌توان سخن از «معماری» گفت و زیر نقش فلسفی آن را نادیده گرفت و معمار هنرمند و دانا، آن کس است که در کنار یک اهل فلسفه یا خود با شناخت فلسفی از عالم، طرحی نو را در می‌اندازد.

امید است با همکاری همه علاقه‌مندان بتوان تصویر روشن و مستندی از پیوندهای فرهنگ و معماری در این مجموعه به دست داد، به گونه‌ای که برای راهگشایان و نوآوران قلمرو خلاق فرهنگ الهام‌بخش و برای پژوهشگران و جویندگان دانش وسیله‌ای برای آموزش و پژوهش باشد.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

به مادرم که پس از پروردگار تمام بودنم را از او دارم

www.ketab.ir

فهرست

۱۰	پیش‌نوشتار
۱۱	فهرست شکل‌ها
۱۲	فهرست تصویرها
۲۰	نوشتار آغازین
۳۶	فصل نخست
	انگاره حضور کیفی نور در معماری: هستی و چرایی
۳۹	بیان در معماری؛ از حضور تا ظهور
۳۹	فرایند پیدایی بیان از حضور درونی تا بروز بیرونی
۴۱	نسبت میان بیان و زبان
۵۴	قابلیت بیانی معماری
۵۸	متن معماری
۶۹	هم‌گرایی و واگرایی در بیان؛ هم‌بیانی و تک‌بیانی در معماری
۷۸	انگاره باهمی باور و معماری
۷۹	معماری؛ مکان رخداد زندگی، پاسخ به پرسش زیستن
۸۷	گستره موضوعی زیرساخت‌های زیستی در معماری
۹۳	باور و شکل‌پذیری زندگی
۹۹	حضور در معماری؛ نمود باور
۱۱۲	افتراق و اشتراک باور، فرهنگ و جهان‌بینی؛ افتراق و اشتراک صور و معانی در معماری
۱۱۸	سیر از باور تا کالبد
۱۲۴	نور؛ باور؛ معماری
۱۲۴	در باب اهمیت نور در گستره باور
۱۳۶	تامل پیرامون نور در سیر دگرگونی باور ایرانی
۱۵۰	معماری فضای مقدس در نسبت با نور
۱۵۸	فصل دوم
	انگاره حضور کیفی نور در معماری: چگونگی
۱۶۰	بیان نور در معماری (امکان بیانی نور در ادراک معماری)

۱۶۰	ادراک معماری: معاینه و مشاهده: تحقق معنا	
۱۶۹	ارتباطات صوری و معنایی در معماری: پیدایی معنا در ابزارهای بیانی	
۱۹۱	ارتباطات چندسویه عوامل سازنده معماری	
۱۹۴	زبان نور در معماری	
۱۹۷	نور در فلسفه معماری: دیدگاه‌ها	
۲۱۱	نور در فلسفه آثار برپاشده: نمودها	
۲۳۱	ابزارهای بیانی نور در معماری	
۲۳۳	رفتارهای نوری در نسبت با معماری	
۲۳۶	اصول و معیارهای عام به‌کارگیری نور در معماری	
۲۴۳	انگاره حضور کیفی نور در معماری: ویژگی	فصل سوم
۲۴۶	معماری قدیم ایرانی: مکان حضور کیفی نور	
۲۶۴	بیانگری معماری قدیم ایران در نسبت با نور	
۲۶۸	مداخل نور	
	نوع	
	شکل و ساختار	
	عملکرد و مکان	
۲۹۸	محضر نور	
	عناصر واسطه‌ای پیکر معماری	
	رفتارهای نوری در قبال انواع فضاها	
۳۴۳	ویژگی‌های حضور کیفی نور در معماری قدیم ایران (شناسه‌های پایدار معماری قدیم ایران در نسبت با نور)	
۳۴۸	جان‌بخشی	
۳۵۳	پردازش	
۳۵۸	اثربودگی	
۳۶۴	سوی و سیر	
۳۶۸		واژه‌نامه
۳۸۶		کتاب‌نامه
۳۹۴		نمایه

پیش‌نوشتار

این نوشتار حاصل پژوهش نگارنده در قالب رساله دکتری با عنوان حضور کیفی نور در معماری قدیم ایران: جان‌بخشی کالبد؛ پردازش فضا (با تأکید بر معماری مساجد ایران) است که در دانشکده معماری پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران به راهنمایی اساتید گرامی دکتر علیرضا عینی‌فر و دکتر مهدی حجت به پایان رسید. بنا به نظر داوران در جلسه دفاع که به ترتیب حروف الفبا عبارت بودند از دکتر علام‌رضا اسلامی (استاد مدعو داخلی)، دکتر جهان‌شاه پاکزاد (استاد مدعو خارجی)، دکتر عیسی حجت (استاد مدعو داخلی) و دکتر هادی ندیمی (استاد مدعو خارجی) نگارنده افتخار داشت تا بدون نیاز به اصلاح، از رساله دکتری خود که نخستین پژوهش شخص به موضوع نور در معماری ایران است، دفاع کند و پیش از غروب پانزدهم مهرماه ۱۳۸۵ خورشیدی آن دوره را با درجه عالی به پایان برساند. سبب خرسندی است که سرانجام درخواست داوران محترم و اساتید در جلسه دفاعیه برای تبدیل رساله دکتری نگارنده به کتاب برآورده شد، اگرچه رخدادهایی بس تاریک برای نگارنده این تبدیل را ناخواسته به درازا کشاند.

برای به پایان رساندن این نوشتار سپاس نخست من از اوست که خواست و توان انجام این پژوهش را به من بخشید. اما به راستی طی مسیر این پژوهش و نگارش هرگز ممکن نبود مگر به پاس حضور، همراهی و از خودگذشتگی‌های مادر عزیزم که همچون همیشه یگانه دلیل کم‌بار شدن همه ناملازمات پیش‌مده بوده‌اند. از این رو نهایت سپاس بی‌درنگم تنها و تنها از سرکار خانم عفت اسدی است و پس از آن صمیمانه قدردان دو برادر عزیزم داجان و به‌ویژه کورش برای همه برادری‌ها و دوستی‌های بی‌همتای‌شان هستم.

گرچه سپاس همیشگی‌ام از آن دو استاد گرانقدرم دکتر مهدی حجت و دکتر علیرضا عینی‌فر برای راهنمایی‌های ارزشمندشان است، اما نگارنده خود را قدردان عزیزان دیگری نیز می‌داند: از مدیر محترم دفتر پژوهش‌های فرهنگی جناب محمدحسن خوشنویس کمال سپاس را برای شوق و همراهی ایشان در به چاپ رساندن این نوشتار دارم؛ سپاس بی‌دریغ من از استاد گرانمایه‌ام مهندس محمود توسلی است برای آموخته‌هایشان و نیز برای حضور یکرنگ و راستی ناب همیشگی‌شان تا به امروز؛ قدردان دکتر سید محسن حبیبی هستم و آنچه که از ایشان در درازای سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۷۱ آموختم؛ از مهندس نادر اردلان سپاس چندباره دارم که بهره‌گیری از دیدگاه ایشان هرچند کوتاه تجربه‌ای به‌واقع ارزشمند برای من بوده است؛ و نیز قدردان اساتیدم در دوره آموزشی دکتری هستم (به ترتیب حروف الفبا): دکتر شهرام پازوکی، دکتر داریاب دیبا، دکتر محمد منصور فلاسکی و دکتر محمود گلابچی.

همچنین لازم می‌دانم سپاس خود را از همکاری صمیمانه بایگانی بصری آقاخان در موسسه فن‌آوری ماساچوست (Aga Khan Visual Archive, MIT) و نیز کتابخانه هنرهای زیبای دانشگاه هاروارد (Fine Arts Library, Harvard University) برای اجازه چاپ تصاویر در اختیار گذاشته اعلام کنم. در آخر سپاسی تلخ دارم از هر آن که هرآنقدر تاریکی را برابم نشانند، همان‌قدر سبب‌ساز تجربه‌ای بهتر از روشنایی برابم شد.

مریم ماهوش محمدی ورنوسفادرائی
ونکوور، ۱۵ آبان‌ماه ۱۳۹۲ خورشیدی

فهرست شکل‌ها

۲۵	شکل الف.	نمودار ساختار کلی پژوهش
۲۶	شکل ب.	نمودار رابطه ترکیب پژوهش
۲۷	شکل پ.	ساختار فصل نخست در نسبت با ساختار کلی پژوهش
۲۹	شکل ت.	ساختار فصل دوم در نسبت با ساختار کلی پژوهش
۲۲	شکل ث.	ساختار فصل سوم در نسبت با ساختار کلی پژوهش
۳۷	شکل ۱.	نمودار انواع کنش
۶۲	شکل ۲.	نمودار روند پیدایش اثر معماری در نسبت با سبک معماری
۶۶	شکل ۳.	نمودار نسبت میان حقیقت و اصول پایدار در معماری
۶۷	شکل ۴.	نمودار نسبت میان معماری و انواع نیازهای انسانی
۶۹	شکل ۵.	نمودار نسبت میان گستره معماری و هنر
۷۰	شکل ۶.	نمودار نسبت میان هم‌پیمایی در معماری کهن و تک‌پیمایی در معماری امروز
۷۸	شکل ۷.	نمودار خطی ساختار موضوعی باهمی معماری و باور
۹۷	شکل ۸.	نمودار تأثیرپذیری معماری از سه متغیر باور، مکان و زمان
۱۱۳	شکل ۹.	نمودار پدیداری معماری
۱۷۰	شکل ۱۰.	نمودار فضای تحلیلی - تصویری بررسی موضوعی (نور) در معماری
۱۸۲	شکل ۱۱.	نمودار مدل ماریو لویزا اسکالوینی در تحلیل معنا در معماری*
۱۹۰	شکل ۱۲.	نمودار روند درک معنا در نسبت با شکل، صورت و ماهیت معماری
۱۹۲	شکل ۱۳.	نمودار تحقق معنا در نگره بازخوانی معماری در نسبت با نور
۲۰۰	شکل ۱۴.	نمودار سلسله مراتب تنزل نفس به ماده در نگره معماری لویی کان*
۲۰۳	شکل ۱۵.	نمودار نسبت موضوعی نور و معماری؛ نگره نور در معماری برگرفته از نظریات لویی کان
۲۷۵	شکل ۱۶.	نمودار سلسله مراتب مداخل‌ها و میزان روشنایی در نسبت با منبع نور
۲۹۶	شکل ۱۷.	نمودار عوامل، عناصر و حالت‌های تأثیر و ناثر معماری از حضور کیفی نور؛ مداخل نور
۳۳۸	شکل ۱۸.	نمودار تغییرپذیری روشنایی در نسبت با منبع اولیه و ثانویه نور
۳۴۰	شکل ۱۹.	نمودار عوامل، عناصر و حالت‌های تأثیر و ناثر معماری از حضور کیفی نور؛ محضر نور

فهرست تصویرها

۲۷۰	مسجد جامع اصفهان	۱
۲۷۱	مسجد جامع اصفهان	۲
۲۷۱	مسجد جامع اصفهان	۳
۲۷۲	مسجد شیخ لطف الله	۴
۲۷۲	مسجد شیخ لطف الله	۵
۲۷۲	مسجد شیخ لطف الله	۶
۲۷۳	مسجد- مدرسه آقابزرگ کاشان	۷
۲۷۳	مسجد- مدرسه آقابزرگ کاشان	۸
۲۷۳	مسجد جامع و آرامگاه شیخ عبدالصمد مظفر	۹
۲۷۳	مسجد جامع اصفهان	۱۰
۲۷۳	مسجد جامع اصفهان	۱۱
۲۷۳	مسجد جامع اصفهان	۱۲
۲۷۳	مسجد جامع ازیران	۱۳
۲۷۴	مسجد جامع بزد	۱۴
۲۷۴	مسجد شیخ لطف الله	۱۵
۲۷۴	مسجد شیخ لطف الله	۱۶
۲۷۴	مسجد شیخ لطف الله	۱۷
۲۷۴	مسجد شیخ لطف الله	۱۸
۲۷۴	مسجد جامع اصفهان	۱۹
۲۷۴	مسجد جامع اصفهان	۲۰
۲۷۴	مسجد جامع عباسی اصفهان	۲۱
۲۷۵	مسجد شیخ لطف الله	۲۲
۲۷۵	مسجد شیخ لطف الله	۲۳
۲۷۶	مسجد شیخ لطف الله	۲۴
۲۷۶	مسجد شیخ لطف الله	۲۵
۲۷۶	مسجد شیخ لطف الله	۲۶
۲۷۶	مسجد شیخ لطف الله	۲۷
۲۷۶	مسجد شیخ لطف الله	۲۸
۲۷۷	مسجد جامع اردستان	۲۹
۲۷۷	مسجد جامع اردستان	۳۰
۲۷۷	مسجد جامع اردستان	۳۱
۲۷۷	مسجد جامع اردستان	۳۲
۲۷۸	مسجد جامع اصفهان	۳۳
۲۷۸	مسجد جامع اصفهان	۳۴
۲۷۸	مسجد جامع اردستان	۳۵